

Eksotisk, farlig eller ønskværdig?
DANSKERNES SYN PÅ „KINESEREN“
I ÅRENE 1896-1920

AF

BRIAN TRAANTOFT RASMUSSEN & GARBI SCHMIDT

Denne artikel beskriver danskernes syn på kinesere i årene 1896-1920, herunder de kinesere, som kom til Danmark i perioden. Vi har undersøgt, hvordan „kineseren“ som figur blev fremstillet og forstået i samtiden. Hvornår var „kineseren“ en fare, en respekteret samarbejdspartner, en brugbar arbejdskraft, eller et kuriøst og underholdende udstillingsobjekt?

Nogle af disse kinesere, som arbejdede, bevægede sig rundt i og i nogle tilfælde også bosatte sig i København i begyndelsen af 1900-tallet, er inden for det sidste tiår blevet beskrevet i skønlitterære og akademiske værker.¹ De skønlitterære udgivelser med fokus på kinesiske artister udstillet i Tivoli i 1902 har haft stor gennemslagskraft i den danske offentlighed, mens de kinesere, som fandt vej til Danmark på anden vis, kun i begrænset omfang er blevet en del af dansk indvandringshistorie. Også den eksisterende forskning har særlig fokus på menneskeudstillingen i Tivoli,² omend der i nogen grad også findes beskrivelser af indvandrede enkeltpersoner og begivenheder, som understreger periodens dansk-kinesiske relationer.³ Der er derfor fortsat

¹ Jesper Wung Sung: *En anden gren*. København 2017; Malene Ravn: *I dine øjne*. København 2018.

² Rikke Andreassen & Anne Folke Henningsen: *Menneske-udstilling. Fremvisninger af eksotiske mennesker i Zoologisk Have og Tivoli*. København 2011. Se også Rikke Andreassen: *Human Exhibitions: Race, Gender and Sexuality in Ethnic Displays*. London 2016.

³ Mette Thunø: *Chinese Migration to Denmark: Catering and Ethnicity*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 1997; Mette Thunø & Stig Thøgersen: „Fra Kina til Danmark: mobilitetsmønstre gennem 100 år“, i *Økonomi og Politik*, 89:1 (2016), s. 53-61; Garbi Schmidt: *Nørrebros indvandringshistorie 1885-2010*. København 2015; Tanja Kjær Andersen: *Folkekaravaner & eksotiske mennesker - med*

meget at gøre, for selvom det i den eksisterende forskning anerkendes, at kinesiske indvandrere ikke blot kom til Danmark som artister i Tivoli, er det bredere indvandringshistoriske perspektiv forholdsvis uudviklet. En del heraf er at gå i dybden med samtidens offentlige debat om den kinesiske tilstedeværelse og eventuelt kommende indvandring. Det er dette uudforskede felt, denne artikel vil se på.

Teoretisk lægger artiklen sig i forlængelse af den akademiske litteratur, som har beskæftiget sig med danskernes racialiserede blik på Kina og kinesere både dengang og nu. Rikke Andreassen understreger i sin engelske monografi om menneskeudstillingerne i Danmark, at der i de nordiske lande er en tendens til at undgå racebegrebet både inden for den brede offentlighed og i academia.⁴ Begrebet er dog relevant i en dansk sammenhæng, for forståelsen af mennesker som opdelt i menneskeracer med særlige fysiske kendetegn og interne hierarkier var omkring år 1900 udbredt både i populære fremstillinger, f.eks. i danske aviser, og inden for dansk humanforskning.⁵ Andreassen understreger, at danske (race)forskere i perioden primært var interesserede i beskrivelser af den nordiske race,⁶ sådan som det f.eks. ses i H.P. Steensbys studie af menneskeracer i Danmark.⁷ Men et racialisere blik var absolut også præsent i synet på mennesker uden for Norden, både i de danske kolonier og andre steder. *Racialisering* defineres her som en proces, hvorigennem grupper og befolkninger og disses egenskaber og adfærd forklares og hierarkiseres under henvisning til biologiske og kulturelle (stereotypificerende) karakteristika, f.eks. hudfarve, kropsform eller klædedragt/sprog. Racialisering er afhængig af skiftende historiske, socioøkonomiske og politiske forhold, og der er altså ikke tale om en konstant.⁸ Hvorledes kineserne blev racialisere i perioden 1896-1920, er det centrale tema i denne artikel.

særligt fokus på fremvisninger i Danmark 1878-1909. Kandidatspeciale. Københavns Universitet 2009; Brian Traantoft Rasmussen: *A postcolonial genealogical analysis of the differential ordering of humanity in a Danish context from c. 1700-2019, and a discussion of this ordering's influence on contemporary immigration and asylum policy.* Kandidatspeciale. Aalborg Universitet, 2019.

⁴ Andreassen 2016, s. 13.

⁵ Andreassen 2016, s. 45ff.

⁶ Andreassen 2016, s. 40.

⁷ H.P. Steensby: „Racestudier i Danmark“, i *Geografisk Tidsskrift* 19 (1908), s. 135-145.

⁸ Se f.eks. Herbert J. Gans: „Racialization and racialization research“, i *Ethnic and Racial Studies*, 40:3 (2017), s. 341-352; Rikke Andreassen & Lene Myong: „Race, Gender and Researcher Positionality Analysed through Memory Work“, i *Nordic Journal of Migration Research*, 7: 2 (2017), s. 98; Peter Hervik: „Race, ‘race’, racialisering og nyracisme“, *Dansk Sociologi* 26:1 (2015), s. 29-50.

Metode og empirisk grundlag

Det empiriske grundlag for vores artikel er primært danske avisartikler fra perioden 1896-1920. Materialet inkluderer almindelige artikler, kronikker og ledere, men også debatindlæg, korrespondentskrivelser, føljetoner og reklamer. Artiklerne er enten fundet ved hjælp af Statsbibliotekets søgedatabase Mediestream eller dagbladet *Politikens* særskilte, men tilsvarende database. Indledningsvis benyttede vi søgeordene *Kina*, *China*, *Kineser**, *Chineser**, *kinesisk**, *chinesisk**, *Kineser-Koloni/Kineser Koloni/Kineserkoloni*, *Chineser-Koloni/Chineser Koloni/Chineserkoloni*, *kuli* og *kinesisk/chinesisk Arbejdskraft*, men efterhånden som vi læste os ind på emnet og fik en større forståelse for samtidens diskurs, udvidede vi repertoireet med søgetermerne *Den gule Fare*, *Den gule Djævel*, *Panorama*, *Kina i Tivoli* og *Taifun* (et i samtiden yderst populært skuespil af den ungarske forfatter Melchior Lengyel).

Vi har desuden valgt at supplere avisartiklerne med arkivalisk materiale for at diskutere, hvorvidt avisernes tilbagevendende forlydender om import af kinesisk arbejdskraft til Danmark reelt var et emne af interesse for de danske organisationer, der var ministerielt bemyndigede til at forhandle med udenlandske myndigheder.

I artiklens analyse læner vi os op ad diskursanalysen.⁹ „Kineseren“ som figur kan på tværs af materialet ses som et *nodalpunkt*, hvis betydning udfoldes igennem de betegnede ord, som kildeteksterne også indeholder. I analysen lægges der vægt på at udfolde disse *betegnere* for således at afdække, hvordan „kineseren“ blev fremstillet og forstået. I den forbindelse er det vigtigt at understrege – atter med udgangspunkt i diskursanalysen – at „kineseren“ er en *flydende betegner*, hvis betydning ikke er entydig, og som kan rumme forskellige forståelser, der står i et modsætningsforhold til hinanden.

Den kuriøse kineser

En dansk optagethed af Kina og kinesere som eksotisk underholdning begyndte tidligere end Kina-udstillingen i Tivoli i 1902.¹⁰ Et af de ka-

⁹ Se f.eks. Louise Philips & Marianne Winther Jørgensen: *Diskursanalyse som teori og metode*. Roskilde 1999.

¹⁰ I deres oversigt over (menneske-)udstillinger i Danmark 1878-1909, nævner Rikke Andreassen og Anne Folke Henningsen et „kinesisk selskab“, som skulle have fundet sted i Tivoli i 1879 (Andreassen & Henningsen 2011, s. 21). En gennemgang af aviser fra perioden nævner dog ikke en egentlig menneskeudstilling, men derimod en „kinesisk folkefest i 5 tableauer“, afholdt i forbindelse med forlystelsesparkens stiftelsesfest (se f.eks. *Morgenbladet*: „Tivoli“. 17. august, 1879). Det fremgår ikke af dagspressen, at der deltog kinesere (f.eks. artister) i arrangementet. Panoramas udstilling på Rådhuspladsen i 1896 må på gældende grundlag anses for at være den første udstilling af kinesere i Danmark.

taloger, som blev udgivet i forbindelse med Kina-udstillingen, henviste til et af disse tidligere tilfælde, nærmere bestemt Panoramas udstilling af kinesere i 1896 på Rådhuspladsen.¹¹ Tivolikatalogets henvisning var ikke videre udførlig, men det var til gengæld samtidens avisbeskrivelser. Allerede i august 1896 berettede *Nationaltidende*, hvorledes Dr. Lassen, som tidligere havde stået for en haremsudstilling i Tivoli,¹² nu sammen med en Hr. Bacht havde kastet sig over andre planer, nemlig en etablering af en opiumshule på Vesterbro, „i hvilken der skulle optræde Kinesere af en utvivlsommere Ægthed end de „Haremsdamer“ som ere udstillede i Tivolis Udstillingsbygning“.¹³ I september 1896 inviteredes pressen på besøg i den nye udstilling i Panoramabygningen på Rådhuspladsen med både „Opiumsrygere, Spillebank, Kineserpiger og „ægte“ Kinesere, der gik med Pisk hele dagen“.¹⁴ En skribent i *Randers Amts Avis* – for begivenheden var tydeligvis også af interesse for provinspressen – fæstnede sig ved, at denne type af interiør var, „hvad Publikum nuomstunder vil se“.¹⁵ Opiumshulen var en kuriositet, som danskerne kun havde hørt om, men nu kunne opleve ved selvsyn. Kinesere, som var ansat i etablissementet, var en del af oplevelsen, men det var interiøret, som fangede denne skribents interesse, da man som beskuer af opiumshulen kom „Sandheden helt nær“.¹⁶

Tydeligt var det dog, at nogle fandt det en anelse tamt og komisk, at kun en enkelt optrædende i etablissementet var „rigtig“ kineser, mens de andre var „ganske gode Efterligninger“.¹⁷ I løbet af den første måned af udstillingens levetid valgte Dr. Lassen og Hr. Bacht, arrangørerne af „Kinesisk The-, Opiums- og Spillehus“, at hyre et antal kinesere, som de fandt i London. Hvor gode de nyankomne kinesere var til at tale andre end deres eget sprog, var der en del usikkerhed om – nogle mente, at enkelte både talte engelsk og tysk,¹⁸ mens andre dele af pressen mente, at kun en enkelt beherskede få engelske ord. Dette var dog ikke en bekymring, for der blev taget godt vare på de nyan-

11 Tivoli: *Kina i Tivoli: Hvorledes vi fandt Kineserne*. København 1902a.

12 Haremsudstillingen beskrives blandt andet i *Aalborg Amtstidende*. „Et Harem i Tivoli“. 22. juni, 1896, hvori det er tydeligt, at der er tale om en udstilling bygget op om samtidens forestilling om Orienten. De udstillede kvinder har alle danskklingende navne, og kostumerne til udstillingen er produceret af Dagmar-teaterets kostumier.

13 *Nationaltidende*. „En Opiumshule“. 11. august, 1896.

14 *Dannebrog*. „Kineseri på Vesterbro“. 5. september, 1896.

15 *Randers Amts Avis*: „En Østens Hule“. 24. september, 1896.

16 *Randers Amts Avis*: „En Østens Hule“. 24. september, 1896.

17 *Randers Folkeblad*: „Hovedstads-Forlystelser“. 25. september, 1896.

18 *Herning Folkeblad*: „Kinesere i København“. 31. oktober, 1896.

komne: „Direktionen af Panorama har kontraktmæssigt paataget sig at være som en Fader for de fem Kinesere“.19 Kinesernes ankomst blev indgående beskrevet, ikke mindst da de tog på tur på Strøget:

Ved 8-Tiden rullede 2 aabne Drosker ned ad Strøget, indehavede samtlige Kinesere, der i Dagens Anledning var iførte deres fineste Puds: gule Benklæder, hvide Sko, side blaa Kaftaner og paa Hovedet den obligate lille sorte Silkehue. Er det nødvendigt at tilføje, at de 7 Kinesere20 endvidere var prydede med en Pisk, der for nogles Vedkommende er af halvanden Alens Længde og naa'r dem ned til Læggene?

Kineser-Optoget vakte – som man kan tænke – enorm Sensation paa Strøget.

Fra Asfalten gik Turen til Kultorvet, hver der gjordes Holdt udenfor Zachariaes bekjendte Tøjmagasin. Kineserne, der frøs gudsjammerlig i den kolde danske Efteraarluft, trængte nemlig til at faa en Overfrakke paa.21

Pressens beskrivelser af kineserne i Panorama fremhævede figuren „kineseren“ som højrøstet, storspillende og opiumsrygende, en antagelse, som blev fastholdt og forstærket igennem efterspørgslen på „rigtige“ kinesere. Kineserne var morsomme udstillingsobjekter. De blev set på som underholdende, når de bevægede sig igennem Strøget, klædt i traditionelt tøj og med en hårpisk, som der blev kommenteret på igen og igen. Og de blev ligeledes set på som barnagtige og naive, og de måtte derfor have en autoritet til faderligt at tage sig af dem under deres ophold i København.

„Kineseren“ som kuriøst, eksotisk underholdningsobjekt var en tydelig dimension af udstillingen *Kina* i Tivoli i 1902. Udstillingen, som fandt sted i sommermånederne, diskuteredes allerede i dagspressen i årets første måneder. For eksempel beskrev avisen *Dannebrog* i januar begivenheden som „Aarets Clou“, og at der i den kinesiske landsby ville udfolde sig „et broget, malerisk Folkeliv, som vil faa et fuldt ud tilforladeligt og ægte Præg“.22 I de efterfølgende måneder var der i aviserne

19 *Politiken*: „En kinesisk Koloni“. 23. oktober, 1896.

20 Som det fremgår af de citerede tekster, var der i pressen uenighed om, hvorvidt der var fem eller syv kinesere (ifølge *Dannebrogs* beretning syv i alt, heraf fem nyankomne). Denne forvirring kunne skyldes, at fem kinesere var nyttilkomne, som det påpegedes i *Dannebrog*.

21 *Dannebrog*: „Kinesere på Asfalten“. 27. oktober, 1896. Begivenheden blev også beskrevet i *Politiken*, der dog mente, at der kun var fire kinesere i optoget og ikke syv (*Politiken*: „Kinesere på Asfalten“. 26. oktober, 1896).

22 *Dannebrog*: „Kina i Tivoli“. 12. januar, 1902.

blandt andet fokus på, hvilke typer af kinesere som ville blive udstillet i Tivoli. *Dannebrog* bemærkede i den forbindelse, at Johannes Madsen, som var blevet udsendt til Kina for at finde egnede emner til udstillingen, specifikt gik efter „bedre Folks Børn“ og „ikke de sædvanlige Karavan-Exemplarer, som ofte kun giver et daarligt Begreb om det paa-gældende Folks Kultur-Standpunkt“.²³ Fra tidligt af var der i pressekædningen fokus på forestillingen om det autentiske og ægte. *Politiken* beskrev således også med opmærksomhed på det kuriøse, hvorledes Tivoli måtte afvise henvendelser fra folk, som håbede på at kunne blive ansat som „kinesere“. „De tror vist, det er kostyme-Bal,“ bemærkede en ansat i haven.²⁴ I maj måned berettede *Politiken*, at den første kineser, en tolk, var ankommet og straks havde skabt postyr på Vesterbro, „hvor hans kinesiske Dragt og meget lange Haarpisk er Dagens Samtaleemne mellem Tjenestepiger, Politibetjente og Droskekudske“.²⁵

Kina i Tivoli åbnede den 4. juni kl. 17 om eftermiddagen. Nyheden om åbningen blev dækket af både københavnerblade og provinsblade, herunder *Horsens Folkeblad*, som i sin artikel på åbningsdagen advarede om, at nogle besøgende i mødet med de udstillede kinesere ville blive skuffede, „naar de opdager, at Kineserne aldeles ikke er skævojede. De er ikke desto mindre ægte“.²⁶ Åbningen var dog en succes, og avisen *Samfundet* berettede, at „Tilstrømningen var straks meget stærk, Europæerne tog det erhvervede Land i Besiddelse!“²⁷

En af de ting, som kendetegnede udstillingen Kina i Tivoli, var den omhu, med hvilken udstillingen og dens tilblivelse blev beskrevet i forskellige småtryk. I forbindelse med udstillingen udgav Tivoli tre kataloger: et katalog, som vejledte den besøgende igennem udstillingen, et katalog om kinesiske forhold og et katalog, som beskrev, hvorledes de udstillede kinesere var blevet fundet.²⁸ Kataloget om, hvorledes de udstillede kinesere var blevet hyret til at arbejde i Danmark, gjorde meget ud af at beskrive de udfordringer, som Johannes Madsen, der var sendt til Canton af Tivolis direktør, Thomas S. Lorenzen, havde mødt i sin søgen efter „den rigtige og paalidelige Vare“.²⁹ Kineserne blev fremstillet som ganske umulige at lave aftaler med: „En kineser forlanger ét den ene Dag og det dobbelte den næste, blot fordi hans Kone i

²³ *Dannebrog*: „Tivolis Kineserby“. 15. marts, 1902.

²⁴ *Politiken*: „Før Sæsonen“. 18. april, 1902.

²⁵ *Politiken*: „Teater og Tribune“. 17. maj, 1902.

²⁶ *Horsens Folkeblad*: „Kineserbyen i Tivoli“. 4. juni, 1902.

²⁷ *Samfundet*: „Kina aabner for Danmark“. 5. juni, 1902.

²⁸ Tivoli 1902a; Tivoli: *Vejleder gennem Kina i Tivoli*. København 1902b; Johannes Madsen: *Kina i Tivoli: Kinesiske Forhold*. København 1902.

²⁹ Tivoli 1902a, s. 3.

Mellemtiden har faaet den Tanke, at det først tilbudne er for lidt“. „Kineseren“ blev som figur i dette tilfælde beskrevet som upålidelig. Et element, som kan siges at knytte an til „kineseren“ som en fare, hvilket vi vil vende tilbage til.

Kataloget, som vejledte den besøgende igennem udstillingen, understregede, at udstillingen forsøgte at vise dimensioner af hverdagsliv, herunder skolegang, skrædderi og måltider, tilsat tydelige elementer af kuriositet (f.eks. udstillingens dværg), handel (udstillingens bazar, hvor den besøgende kunne købe souvenirs) og uhygge (udstillingens tremmebur, som skulle vise en kinesisk afstraffelsesmetode). Om sidstnævnte blev der i kataloget skrevet: „Det kan være en forfærdelig Tortur at blive sat i 'Spjældet', som [buret] populært kaldes, men som bekendt er det aldeles forbausende og grænser til det utrolige, hvad en Kineser kan udholde af legemlige Pinsler“. ³⁰ Kataloget indeholdt to illustrationer: På forsiden et billede af den pagode, som besøgende i *Kina* i Tivoli mødte ved indgangen til udstillingen. På sidste side sås et billede af „en kinesisk Damefod“, hvilket kan tolkes som endnu en understregning af udstillingens kuriøse, skræmmende, men også seksualiserende konnotationer. Både „spjældet“ og de deforme kvindefødder fremhævede „kineseren“ som en, der besad evnen til at kunne tåle stor smerte.

Det seksualiserede blik på udstillingens deltagere var ikke mindst tydeligt i dagspressen. Den 31. juli 1902 bragte *Politiken* f.eks. en artikel under overskriften „Det svage Køn og Tivolis Kinesere“, ³¹ som beskrev, hvordan danske kvinder kurtiserer deltagere i Kina-udstillingen igennem tremmeværket. Kvinderne blev beskrevet som forenet i passion og „forenet i en Tilbedelse af Kineserne, som lader de skæve Øjne rulle og er lutter Fyr og Flamme“. ³² „Kineseren“ var således ikke alene underholdende; i sin eksotiske andethed var han også både tiltrækkende og farlig.

³⁰ Tivoli 1902b, s. 4.

³¹ *Politiken*: „Det svage Køn og Tivolis Kinesere“. 31. juli, 1902.

³² Nogle af kineserne fra Tivolis udstilling i 1902 forblev i København efter udstillingen. *Jyllandsposten* rapporterer i den forbindelse om etableringen af en „Kineser-Koloni“ i Studiestræde 14, hvor i alt 14 kinesere var flyttet ind (*Jyllands-Posten*: „Kineser-Koloni i København“. 11. november, 1902). Kineserkolonien omtales kun enkelte gange i pressen, sidst i 1905, hvor et medlem arresteres for at have angrebet en mand, med hvilken han har gjort følge (ud over to kvinder) (*Social-Demokraten*: „En Kineser arresteret for Vold“. 15. juli, 1905). At kinesere fandt arbejde i København også efter 1902, understreges ikke mindst af det billedmateriale fra Kinesisk Thesalon i Østergade 50, som findes på Det Kgl. Bibliotek, samt reklamer i dagspressen, f.eks. *Nationaltidende* („Den originale kinesiske Tesalon Østergade 50“. 26. februar, 1905).

Farlige kinesere

Udstillingerne i København i 1896 og i 1902 byggede på en forståelse af kineserne som kulturelt meget anderledes, underholdende men også ukontrollable (f.eks. løgn- og barnagtige). I beskrivelserne blev der lagt vægt på det synligt anderledes og stereotyper heraf, som f.eks. at kineserne var gule, at de havde skæve øjne, og at mændene havde hårpisk. Men blikket på kinesere indeholdt også andre facetter. Overordnet set synes der i den offentlige (avisbårne, politiske) debat i perioden at eksistere fire perspektiver på kinesere som etnisk og national gruppe ud over perspektivet på „kineseren“ som underholdende og eksotisk: 1) „kineseren“ som farlig, 2) „kineseren“ som international samarbejdspartner, 3) „kineseren“ som barnlig og sløset og 4) „kineseren“ som mulig arbejdskraft, blandt andet grundet dennes hårdførhed.

„Kineseren“ som eksponent for *Den gule Fare* var tydelig i perioden. Som også Andreassen og Henningsen nævner i deres bog om menneskeudstillinger i Danmark, stammede udtrykket fra den tyske kejser Wilhelm 2., der i 1895 brugte det til at betegne den trussel mod Vesten, som han mente, Asien og i særlig grad japanere og kinesere udgjorde.³³ Den stigende vestlige opmærksomhed mod øst hang ikke mindst sammen med det militære magtskifte i Østasien i kølvandet på det kinesiske nederlag til Japan i 1894-1895 og den efterfølgende japansk-russiske krig i 1904-05, hvilket efterlod en forståelse af Japan som en mulig stormagt, der blandt andet – grundet geografi og formodede kulturelle ligheder – kunne benytte sig af Kina til at styrke sin position. Europæernes rolle på verdensmarkedet blev anset for truet på grund af denne udvikling. Kina og kinesere blev i den forbindelse også til en del af den gule fare, blandt andet fordi Japan hvervede kinesiske soldater i Kina under den japansk-russiske krig.³⁴ I enkelte af periodens avisartikler blev truslen fra kinesiske emigranter endog direkte sammenlignet med „japanske Krigsskibe“ og „hurtigskydende Kanoner“.³⁵

I dagspressen er der flere analyser af begrebets historie og relevans, blandt andet i forlængelse af kejser Wilhelms opfordring til at kolonisere Kina. Nogle af disse analyser er bemærkelsesværdigt kritiske. F.eks. fremhæves det i *Silkeborg Avis* i 1905, at begrebet den gule fare kunne anskues som „skabt af de hvide selv“.³⁶ Andre artikler så dog

³³ Andreassen & Henningsen 2011, s. 88.

³⁴ *Sjællands-Posten*: „Den gule Fare“. 6. august, 1904; *København*: „Frivillige i de japanske Hære“. 28. november, 1904.

³⁵ *Lolland-Falsters Folketidende*: „Den gule Fare“. 10. august, 1906.

³⁶ *Silkeborg Avis*: „Den gule Fare“. 3. august, 1905.

truslen som reel, fordi man mente, at Japans sejr indebar øget pres på europæiske interesser i Kina.³⁷

Men stadigvæk brugbar arbejdskraft?

Det er bemærkelsesværdigt, at samtidig med, at der var tydelig bekymring for kinesere som brikker i Japans styrkede globale position, var der også seriøs diskussion om import af kinesiske arbejdere til Danmark. Allerede i 1899 og de følgende år var der fra tid til anden diskussioner i danske dagblade, om det gav mening at importere kinesiske landarbejdere. I en artikel fra *Nordjyllands Arbejderblad* diskuteredes den gule fare i 1899,³⁸ og selvom kineserne blev beskrevet som „det fredeligste Folkefærd paa Jorden“, understregedes det, at de voksende uroligheder gjorde, at man skulle være ekstra varsom. Kineserne var racemæssigt stærkere end hvide, påpegede journalisten, og underbyggede dette med, at „hvis en hvid Kvinde gifter sig med en Kineser, bliver alle Børnene uvægerligt gule“. Artiklen var tydelig i sin advarsel mod den gule fare og sluttede bemærkelsesværdigt med at pointere: „Og nu tænker Agrarer saavel i Tyskland som i Danmark paa at indføre Kinesere for at bruge dem som Landarbejdere“. Argumentet for importen af kinesere skulle være, at importen af polske landarbejdere ikke var tilstrækkelig. Behovet for udenlandsk sæsonbestemt arbejdskraft i Danmark steg, særligt da roesukkerindustrien for alvor slog igennem, og da roearealerne på Lolland af den grund blev udvidet fra 1893 og frem.³⁹

Ideen om at importere kinesisk arbejdskraft til landbrugssektoren i Danmark diskuteredes også i aviserne i 1907 og i 1909. I august 1907 diskuterede danske godsejere, om man efter amerikansk forbillede skulle importere kinesere, grundet vanskelighederne med at hyre dansk arbejdskraft.⁴⁰ Få dage efter at disse artikler blev udgivet, blev der i *Roskilde Dagblad* skrevet, at der gik rygter om, at Forening for tilvejebringelse af Arbejdskraft for Landbruget i Danmark havde diskuteret muligheden af at importere „kinesiske Kulier“, en ide, som foreningens sekretær ifølge dagbladet afviste.⁴¹

³⁷ *Samfundet*: „Den gule Fare“. 26. februar, 1906.

³⁸ *Nordjyllands Arbejderblad*: „Den gule Fare“. 18. februar, 1899.

³⁹ Georg Nellemann: „Polske vandrearbejdere i Danmark 1893-1929“, i *Folk og Kultur. Årbog for dansk etnologi og folkemindevidenskab*, 37:1 (2002), s. 334.

⁴⁰ *Herning Folkeblad – Vestjylland*: „Kinesisk Arbejdskraft“. 2. august, 1907; *Vejle Amts Folkeblad*: „Kinesisk Arbejdskraft i det større Landbrugs Tjeneste“. 1. august, 1907. Se også Rasmussen 2019, s. 51-52.

⁴¹ *Roskilde Dagblad*: „Den fremmede Arbejdskraft til Landbruget“. 4. august, 1907.

At der i perioden 1898-1909 i sidste ende ikke blev importeret kinesisk arbejdskraft til Danmark, kan skyldes flere ting. På den ene side kan der have været tale om, således som det nævntes i artiklen i *Roskilde Dagblad*, at det i sidste ende var for dyrt at få kineserne hertil – omkostningen blev anslået til 250 kroner for hver kineser, og til sammenligning anslog Landsudvalget, at hvervning- og rejseudgifter (både ind- og udrejse) for en polsk arbejder i 1915 var 51-65 kroner afhængig af destinationen i Danmark.⁴² På den anden side var det muligt, som det fremgår af gennemgangen af forestillingerne om „kineseren“ som den gule fare og underholdningsobjekt, at kineserne blev anset for så kulturelt anderledes, at det blev betragtet som mere realistisk at hente arbejdskraft fra andre egne af verden, ikke mindst dem, som lå tættere på. Hensynet til danske arbejdspladser er selvfølgelig også en plausibel faktor.

De kinesiske studiekommisioner

De officielle dansk-kinesiske relationer blev betragteligt udviklet i perioden 1896-1908⁴³ og afspejlede et gradvist forbedret diplomatisk samarbejde mellem Danmark og Kina (fig. 1). I april 1906 besøgte Den Kejserslige Kinesiske Studiekommision København under en længere rundrejse i Europa. Kommissionen blev under stor bevågenhed modtaget på Københavns Hovedbanegård den 16. april (modtagelsen var dog ikke officiel). Dagbladet *Politiken* måtte i den forbindelse kommentere deltagerens „ydre Habitus“: „Noget udpræget orientalsk Skue frembød Missionen ikke. Flere af dens Medlemmer var klædte efter sidste London-Mode, kun de Højtstaaende og de mest Underordnede

⁴² Udvalget for Udenlandske Arbejdere: *Dokumenter vedrørende organisationen (1908-1932)*- „Fremskaffelse af polsk Arbejdskraft 1915-1927“. Rigsarkivet, pakke 2.

⁴³ Danske diplomatiske missioner til Kina i både 1845-1846, 1863-1865, hvor Danmark officielt genforhandlede handelsaftaler med myndighederne i kølvandet på tabet af hertugdømmerne og dermed landets mest betydningsfulde Øst-handlende havnebyer (Mikkel Leth Jespersen: „Krigen 1864 på Kinakysten“, i *Sønderjydske Årbøger 2014*, 126:1 (2015), s. 29-56) og 1875, havde gradvist cementeret de officielle dansk-kinesiske relationer (Mads Kirkebæk: „The Establishment of a Danish Legation in China 1912“, i *China and Denmark. Relations since 1674* (red.) Kjeld Erik Brødsgaard og Mads Kirkebæk, Guildford 2000a, s. 73-9; Mads Kirkebæk: „Trade in Command: Denmark's China Policy 1912-1949“, i *China and Denmark. Relations since 1674* (red.) Kjeld Erik Brødsgaard og Mads Kirkebæk, Guildford 2000b, s. 92-118.). Relationerne blev i årene fremover yderligere forbedret, blandt andet ved danske virksomheders deltagelse i en udvidelse og modernisering af den kinesiske infrastruktur (hvilket kort omtales senere i artiklen), og i 1906 fik Danmark tilladelse til at engagere sin første fuldtidslønnede konsul i Kina (Kirkebæk 2000a).

Fig. 1: Et kinesisk gesandtskab gæstede Europa i 1869, og som følge af de forbedrede dansk-kinesiske relationer lagde det også vejen forbi København. Skal man tro Illustreret Tidende, blev det kinesiske gesandtskab, der bestod af kinesiske embedsmænd i traditionelle klæder og med lange hårpiske, noget af et tilløbsstykke på deres sightseeing rundt i København. „Kinesere paa Kjøbenhavns Gader“, xylografi af V. Pacht i Illustreret Tidende, nr. 524 (10.10.1869), s. 12.

bar deres Hjemlands Dragter⁴⁴. Kommissionen besøgte blandt andet kulturinstitutioner og virksomheder⁴⁵ og de blev inviteret i audiens hos kongen.⁴⁶ Kommissionens besøg på Nationalmuseet blev i *Adresse-Avisen* beskrevet som præget af en „utrolig Taktløshed“ – ikke fra kinesernes side, men fra de danske embedsmænd. Kineserne – som blev beskrevet som højt kultiverede lærde – blev ført igennem den etnografiske afdeling, hvor den kinesiske kultur var placeret ved siden af „indiansk, grønlandsk og hottentottisk“.⁴⁷ Embedsmændene gjorde deres bedste for at glatte ud, men begivenheden understregede den særstatus, som Danmark, grundet internationale politiske styrkeforhold og mangeårige diplomatiske forbindelser, fandt det på sin plads at give kinesere. Samtidigt understregede besøget på Nationalmuseet også det racialiserede blik, som omfattede både kinesere og andre folkeslag.

⁴⁴ *Politiken*: „Den kinesiske Kommissions Ankomst“. 17. april, 1906.

⁴⁵ *Adresse-Avisen*: „Kineserne. En utrolig Taktløshed“. 19. april, 1906.

⁴⁶ *Berlingske Politiske og Advertisements-Tidende*. „Den kinesiske Studiekommision“. 14. april, 1906.

⁴⁷ *Adresse-Avisen*: „Kineserne. En utrolig Taktløshed“. 19. april, 1906.

Kineserne blev i perioden ofte beskrevet som tilhørende toppen af et racemæssigt hierarki, og omstændighederne omkring studiekommissionens besøg viser, at „kineseren“ som figur kunne mødes med respekt og ærbødighed; en person, man måtte tage alvorligt. Men denne forståelse stødte tydeligt sammen med andre blik på selvsamme figur, i dette tilfælde dem, som fandtes på Nationalmuseet, hvor „kineseren“ var et eksotisk udstillingsobjekt.

Kinesere som arbejdskraft: Mr. Fields og de „Kinesiske Vaskerier“

I perioden 1870-1920 var det ikke ualmindeligt, at danskejede virksomheder, der opererede uden for de danske landegrænser, ansatte kinesere. Således benyttede Det Store Nordiske Kina og Japan Extension Telegraf-Selskab, et selvstændigt firma under Tietgens Store Nordiske Telegraf-Selskab, lokale kinesere under anlæggelsen af telegraflinjer i Kina i 1870'erne.⁴⁸ Gennemlæser man hovedbogen for handelsselskabet Andersen & Co., der i 1880'erne og 1890'erne fragtede blandt andet teaktræ fra Siam til europæiske handelshuse, støder man flere gange på kinesiske ansatte.⁴⁹ Det samme gør sig gældende i mandskabslisterne for handelsselskabets arvtager, Østasiatisk Kompagni, hvor man på ruten København-Shanghai i perioden 1898-1919 jævnlige engagerede kinesiske kokke, bagere, tjenere og brandfolk.⁵⁰ På samme måde anvendte ingeniørvirksomheden F.L. Smidth & Co., der i 1897 udvidede markedet for avanceret cementteknologi til Kina, mange kinesiske arbejdere i deres stort anlagte projekter.⁵¹ Det var derfor en ret almindelig praksis i perioden, at større danske virksomheder hyrede kinesisk arbejdskraft til projekter i udlandet, der også ofte havde en vis direkte tilknytning til Danmark. Derimod var det yderst ualmindeligt, at danske virksomheder engagerede kinesisk arbejdskraft til arbejdsopgaver på dansk grund, selvom der i perioden 1899-1909 som tidligere nævnt var flere diskussioner, bl.a. med inspiration fra udlandet, om en mulig import af kinesere til landbruget.⁵²

⁴⁸ Det Store Nordiske Telegraf-Selskab: *Det Store Nordiske Telegraf-Selskab. Beretning om Selskabets Tilblivelse og de Første 25 Aar af Dets Virksomhed*. Kjøbenhavn 1894, s. 146.

⁴⁹ Andersen & Co: *Hovedbøger 1888-1897*. Rigsarkivet, pakke 223, s. 101, 339, 676-684.

⁵⁰ Santa Fe Group A/S: *Det Østasiatiske Kompagni: Mandskabslister. 1898 KINA – 1968 MEONIA*. Rigsarkivet, pakke 409.

⁵¹ Morten Pedersen: „F.L. Smidth og Co., teknologi- og eksportvirksomhed 1882-2019“, fra *danmarkshistorie.dk*, Aarhus Universitet 2019 - <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/fl-smidth-og-co/> (31.01.2021)

⁵² F.eks. kunne man læse i *Demokraten (Aarhus)*: „Patrioterne' vil indføre Kine-

Fig. 2: Den respektfulde forståelse af „kineseren“ stødte til tider imod forståelser af denne som ufrivilligt morsom. I flere danske dagblade (f.eks. Skive Folkeblad 9.5.1906 og Vejle Amts Folkeblad 30.4.1906) blev der f.eks. bragt en vittighedstegning af lederen af den kinesiske studiekommision, Tai-Hung-Tse, i forbindelse med en reklame for tobaksfirmaet Karl Petersen og Co's Fuente. På tegningen figurerede lederen med en cigar i hånden, lang kåbe og hat, fuldskæg, med skelende øjne bag runde briller og med let indadvendte fødder. Under kåben skimtes på maven en strålende sol, der formentlig skal understrege kommissionslederens forbindelse til det mystiske land mod øst, hvor solen i traditionel kinesisk kosmologi repræsenterer oplysning, vitalitet og stedet, hvor solen står op. Har reklametegneren haft denne viden og bagtanke, kan solen tolkes som en ironisk kommentar til Tai-Hung-Tses lidt akavede, usikre og tågede fremtoning, der nærmere leder tanker hen på uformel hyggestemning i selskab med en god cigar end energifyldt foretagsomhed. Højre hånds pegefinger er desuden rejst i noget, der ligner en formaning, men som fremstår lettere komisk hele figuren taget i betragtning. Foto: Tore Teglbjærg, Vejle Stadsarkiv.

Selvom disse forskellige diskussioner aldrig udmøntede sig i en reel import af kinesisk arbejdskraft til det danske landbrug, fik det dog ikke de entreprenante typer til at opgive ambitionen, og i foråret 1910 forsøgte en vis Mr. Fields tilsyneladende at virkeliggøre tanken. Den 22. marts 1910 kunne *Aftenbladet* således berette om, at et amerikansk konsortium påtænkte at oprette et „Par store Vaske og Strygehuse med kinesisk Arbejdskraft her i byen [København]“.53 Ifølge *Aftenbladet* skabte nyheden så megen opmærksomhed, at avisen valgte at følge op på den dagen efter. I denne udgave bragte de et længere interview med Gustav Dehn, direktør i Gustav Dehn's Dampvaskeri,54 der bød det amerikanske konsortium og de kinesiske vaskeriarbejdere velkommen med følgende ligefremme ord:

Ja, lad dem bare komme, sagde Direktøren, de faar sgu nok Kærligheden at føle. Der er jo ingen Lov, der forbyder udenlandsk Arbejdskraft, saa det kan jo ikke forhindres, hvis de herrer faar Lyst til at starte et Par Huse her.55

Dehn understregede dernæst, at indbyggere i København kun gjorde „sig selv til Grin“, hvis de forsøgte at igangsætte folkelige eller branchemæssige protestmøder, for det amerikanske konsortium fulgte bare konkurrencens spilleregler, og „Publikum skriger jo altid paa, at Konkurrence er saa sund saa sund“.56 Gustav Dehn betragtede også hele projektet som „en forbigaaende Fare“, der beroede på den grundlæggende fejlagtige præmis, at kinesere skulle være en billig arbejdskraft:

Det er ogsaa en Fabel, at Kinesere er saa billige Arbejdere. Gud bevares, i deres Hjemland kan de maaske nok leve billigt, men her maa de jo dog betale det samme som vi andre for Mad og Drikke. Og billigere end de kvindelige Vaske- og Strygearbejder-

sere!“, 26. oktober 1906, at de tyske landboforeninger overvejede at importere kinesiske landarbejdere som erstatning for polsk arbejdskraft, og i *Slagelse Posten*: „Kinesiske Landarbejdere. De kommer til Finland, men ikke til Danmark“, 7. juni 1909 samt i *Langelands Social-Demokrat*: „Vil Godsejerne indføre Kinesere? Forloren Fædrelandskærlighed“, 11. juni 1909 kunne man læse, at de finske godsejere allerede havde indført „den gule Arbejdskraft“ på prøvebasis.

53 *Aftenbladet*: „Den gule Fare. Kinesere i København“. 22. marts, 1910.

54 Kraks Vejviser: *Danmarks Handelsspejl. Bind 2: Provins og Fagregister*. København 1910, s. 1481.

55 *Aftenbladet*: „Den gule Fare. Gustav Dehn udtaler sig om de kinesiske Vaske- og Strygehuse“. 23. marts, 1910.

56 *Aftenbladet*: „Den gule Fare“. 23. marts, 1910.

sker, der har en Snes Kroner om Ugen - kan de dog vel næppe gaa.⁵⁷

Under overskriften „Den gule Fare i København - Kinesiske Vaskerier?“ kunne man samme dag i *Kolding Folkeblad* læse, at det amerikanske vaskeri- og strygekonsortium var repræsenteret af entreprenøren Mr. Herbert Fields, der forsøgte at udbrede den amerikanske forretningsmodel med kinesiske ansatte til de fleste europæiske storbyer.⁵⁸ Ifølge avisen var det en almindelig praksis i USA at „benytte kinesisk Arbejdskraft paa Vaskerierne ... idet den kinesiske Arbejdskraft er ualmindelig billig“, og Mr. Fields havde allerede, mente journalisten at vide, lejet et par store ejendomme i Berlin på Leipziger Straße, der skulle indrettes til vaskerier.⁵⁹ Mr. Fields havde dog muligvis gjort regning uden vært, for i Berlin betragtede „interesserede Kredse“, ifølge avisen, det for helt udelukket, at vaskerierne kunne sættes i virksomhed med kinesisk arbejdskraft. *Kolding Folkeblad* var derfor overbevist om, at projektet ville møde lignende modstand i København.⁶⁰ Et par uger senere kunne samme avis imidlertid berette, at konsortiet havde besigtiget en række bygninger på Jagtvejen på Nørrebro og allerede bestemt sig for at købe en større ejendom, der skulle ombygges til et moderne vaskeri.⁶¹ Konsortiet påtænkte efter sigende „at starte Foretagendet i stor Stil og begynde med en Arbejdsstyrke paa ca. 100 af Østens skævojede Sønner“, og det skabte en smule foruroiligelse blandt de lokale vaskerier.⁶² Ifølge avisen ville de københavnske vaskeriindehavere med al sandsynlighed rette henvendelse til myndighederne, for „hvis Kineserne virkelig kommer hertil, aabnes der jo et ejendommeligt og farligt Fremtidsperspektiv, f. Eks. fra London ved man jo, i hvor stor Udstrækning, den billige kinesiske Arbejdskraft anvendes“. ⁶³ I *Aftenbladet* samme dag, der bragte et interview med vaskeriejer Hr. Christiansen, udtaltes det, at myndighederne næppe ville se roligt „paa, at alle de smaa Vaskerier rundt om i Byen knuses. Ja, for det er de smaa, det gaar udover“. Vaskeriejeren frygtede, at konsortiet ved hjælp af den billige kinesiske arbejdsstyrke, som lignende virksomheder havde

⁵⁷ *Aftenbladet*: „Den gule Fare“. 23. marts, 1910.

⁵⁸ *Kolding Folkeblad*: „Den gule Fare i København – Kinesiske Vaskerier?“. 23. marts, 1910.

⁵⁹ *Kolding Folkeblad*: „Den gule Fare i København“. 23. marts, 1910.

⁶⁰ *Kolding Folkeblad*: „Den gule Fare i København“. 23. marts, 1910.

⁶¹ *Kolding Folkeblad*: „'Den gule Fare'. Kinesisk Arbejdskraft i København – Et interview“. 4. april, 1910.

⁶² *Kolding Folkeblad*: „'Den gule Fare'. 4. april, 1910.

⁶³ *Kolding Folkeblad*: „'Den gule Fare'. 4. april, 1910.

gjort det i f.eks. Wien, ville „præsentere en Priskurant, der er halvt saa høj som vor“ i det første halve år og dermed udkonkurrere de små københavnske vaskerier.⁶⁴

Hvad der derefter hændte i sagen, står desværre hen i det uvisse, for både Mr. Herbert Fields og det amerikanske vaskerikonsortium fordufter fra dagspressens synsfelt, lige så pludseligt som de gjorde deres entré kun få uger forinden. Muligvis droppede konsortiet projektet efter modstanden i Berlin eller ændrede strategi vedrørende den opsigtsvækkende brug af kinesiske arbejdere, men vi kommer det desværre ikke meget nærmere. Vi ved dog, at oprettelsen af vaskeriet på Nørrebro aldrig blev realiseret. I *Kraks Vejviser* over vaskeri- og strygevirksomheder registreret i København i perioden 1909-1912 optræder ingen nyetablerede virksomheder af denne art med engelskklingende firmanavne eller angivet internationalt ejerskab.⁶⁵ Heller ikke i *Dansk Vaskeri-Tidende, Organ for Vaskerier, Strygerier og Tøjrensningssanstalter*, der fra januar 1910 blev udsendt gratis til alle vaskerier i Danmark, nævnes Mr. Herbert Fields og hans vaskeriideer med et eneste ord i de i alt ni udgivelser fra 1. februar til 1. juni 1910.⁶⁶

I avisartiklerne er det imidlertid interessant at observere den grundlæggende forståelse af kineserne som en trussel mod det danske arbejdsmarked og den sociale orden som sådan, hvilket afspejler den ofte negative fremstilling i medierne af kinesiske migrantsamfund verden over, f.eks. i Sydafrika,⁶⁷ New York,⁶⁸ London⁶⁹ og delvist også København.⁷⁰

Selvom direktør Gustav Dehn forsøgte at dementere, hvad han betragtede som „Fablen“ om den billige, kinesiske arbejdskraft, var det ikke desto mindre en antagelse, der tilsyneladende levede i bedste velgående. Derudover trækkes der i avisdiskurserne om Mr. Her-

⁶⁴ *Aftenbladet*: „Den gule Fare“. 4. april, 1910.

⁶⁵ *Kraks Vejviser* 1910, s. 1481-1483; *Kraks Vejviser: Danmarks Handelspejl. Bind 2: Provins- og Fagregister*. København 1911, s. 1553-1556; *Kraks Vejviser: Danmarks Handelspejl. Bind 2: Provins- og Fagregister*. København 1912, s. 1601-1604.

⁶⁶ *Dansk Vaskeri-Tidende*: 1. februar (nr. 3), 15. februar (nr. 4), 1. marts (nr. 5), 15. marts (nr. 6), 1. april (nr. 7), 15. april (nr. 8), 1. maj (nr. 9), 15. maj (nr. 10) og 1. juni (nr. 11). Kjøbenhavn 1910.

⁶⁷ Se f.eks. *Aftenbladet*: „General Botha om Chamberlain“. 16. juli, 1903.

⁶⁸ Se f.eks. *Langelands Social-Demokrat*: „De hvide Piger blandt Kinesere i New-York“. 26. juni, 1909 og *Fredericia Social-Demokrat*: „Krigen mod 'de gule'“. 14. september, 1907.

⁶⁹ Se f.eks. *Aftenbladet*: „I Opiumshulen“. 6. juni, 1911.

⁷⁰ Se f.eks. *Jyllandsposten*: „Kineser-Koloni i Kjøbenhavn“. 4. november, 1902 og *Hejmdal*: „En Kineserkoloni i København“. 8. november, 1902.

bert Fields tillige på velkendte forståelser af „kineseren“ som Den gule Fare og „Østens skævejede Sønner“ og som en eksotisk, „orientalsk“ og fremmedartet anden, der udgjorde en både kulturel, social og økonomisk trussel.⁷¹

Der er ingen tvivl om, at netop kinesernes eksotiske andethed samtidigt kunne fungere som trækplaster blandt danske erhvervsdrivende. Således skriver f.eks. *Randers Amtsavis* i sommeren 1912, at byfogeden i København blev nødt til at intervenere i en sag om et firma, der havde udlejet en kineser som reklamefigur til en tebutik. Dette var som udgangspunkt hverken odiøst eller ulovligt, men byfogeden måtte blande sig i dette særlige tilfælde, fordi ejeren af tebutikken nægtede at tilbagelevere kineseren til handelsfirmaet efter kontraktens udløb.⁷² Det er uvist, hvorfor butiksejeren bevidst brød lejeaftalen, men det er nærliggende at forestille sig, at tilstedeværelsen af en reklamekineser i en tebutik gav et vist præg af eksotisk autenticitet, altså en forbundethed med forestillingen om Kina og „kineseren“ som eksotisk, og at ejeren satsede på, at han ved hjælp af den levende reklame kunne forøge både kundetilstrømningen og omsætningen.⁷³ I butikens lokaler repræsenterede „kineseren“ den ydmyge, eksotiske og servile tjener fra Østen, men samtidigt den intelligente fremmede, der besad en indsigt og en næsten esoterisk viden om planter og urter. Af samme årsag blev kinesere ofte benyttet i reklamefremstød for alternativ medicin og helseprodukter.⁷⁴

Den gule fare i populærkulturen

„De gule“, igen i betydningen japanere og kineserne, vedblev at være en publikumsmagnet i tidens populærkulturelle tilbud og det ikke mindst grundet de herskende forestillinger om det eksotiske, frem-

⁷¹ Christopher Frayling: *The Yellow Peril: Dr. Fu Manchu & The Rise of Chinaphobia*. New York 2014, s. 11-12; Gregor Benton & Edmund Gomez: *The Chinese in Britain, 1800-Present. Economy, Transnationalism, Identity*. New York 2008, s. 21.

⁷² *Randers Amtsavis og Adressecontours Efterretninger*: „Udlæg i en Kineser. Moderne slaveri“. 12. juni, 1912.

⁷³ Vi er bekendte med andre lignende sager, hvor kinesere blev udlejet eller på anden vis direkte fysisk benyttet i reklameøjemed. I 1905 blev en ung kinesisk mand, der var bosiddende i København, f.eks. sendt til Assens for at reklamere for en københavnsk tesalon. Hændelsen blev beskrevet af kineseren Sen Thawtiuks efterkommere til Garbi Schmidt i forlængelse af hendes doktordisputats, hvori dele af hans levned blev beskrevet (2015).

⁷⁴ Se f.eks. *Lemvig Folkeblad*: „China-Roborants og Medicinal Jærn-Likør“. 19. januar, 1899; *Aarhus Amtstidende*: „China-Maltose“. 17. februar, 1903; *Sjællands-Posten Ugeblad*: „China Livs Elixirens fortrinlige Egenskaber“. 29. september, 1908;

medartede Asien og kineseres og japaneres særlige ophav og fysiske egenskaber. Således fremviste f.eks. Kinografen i Viborg stumfilmen *Den gule Fare* i 1909 med „pragtfulde og interessante billeder fra Kina og Japan“,⁷⁵ og et halvt år senere, i januar 1910, havde stumfilmspioneren Viggo Larsen fra Nordisk Films Kompagni premiere på sin film *Den gule Djævel*.⁷⁶ *Den gule Djævel*, der blev videresolgt til Tyskland (*Der gelbe Teufel*) og England (*Tsing Fu, the Yellow Devil*), handler om en ond-sindet opiumsrygende kinesisk troldmand, Tsing Fu, der afstraffer et hvidt succesfuldt kærestepar, efter at kvinden har afvist Tsing Fus ubehagelige tilnærmelser. Sammen med en flok kinesere overfalder troldmanden kvinden og indespærrer hendes kæreste, en retfærdighedssøgende mandlig akrobat, inden hele miseren dog endeligt løses ved en snarrådig detektiv og en handlekraftig politimands mellemkomst.⁷⁷

Derudover turnerede den populære skuespiller og teaterdirektør Otto Jacobsen i foråret 1912 og fremviste det japanske folkeskuespil *Taifun* med undertitlen *Den gule Fare*.⁷⁸ Dette stykke er med al sandsynlighed en fordanskning af ungaren Menyhért Lengyels verdensberømte skuespil *Typhoon* fra 1909, der allegorisk fremstillede Vestens frygt for Østen, underforstået det japanske kejserdømme, i en ulykkelig kærlighedsfortælling mellem en ung, fransk kvinde og en japansk student i Paris.⁷⁹

De pågældende dansk-forankrede film og skuespil, der nød en vis popularitet, kan betragtes som eksempler på en samtidig international bevægelse inden for vestlig populærkultur, hvor asiater, primært kinesere og japanere, blev fremstillet i stereotypificerende dikotomier med henvisning til deres 'race' som enten servile, taknemmelige og kultiverede eller magtfulde, intelligente og ondsindede.⁸⁰ Også her

⁷⁵ *Viborg Stifts-Tidende*. „Kinografen“. 3. maj, 1909.

⁷⁶ *Det Danske Filminstitut*: „Den Gule Djævel“ - <https://www.dfi.dk/viden-om-film/filmdatabasen/film/den-gule-djaevel> (31.01.2021).

⁷⁷ *International Movie Data Base*: „Den gule Djævel (1910)“ - https://www.imdb.com/title/tt2409350/plotsummary?ref_=tt_ov_pl (31.01.2021)

⁷⁸ Se f.eks. *Esbjerg Avis*: „Den gule Fare“. 20. februar, 1912; *Vestsjællands Social-Demokrat (Slagelse)*: „Teatret i Slagelse“. 27. februar, 1912; *Ringsted Folketidende*: „Teatret i Ringsted – Den gule Fare“. 9. marts, 1912; *Kolding Social-Demokrat*: „Den gule Fare“. 13. marts, 1912; *Randers Dagblad og Folketidende*: „Teatret - Taifun“. 25. marts, 1912.

⁷⁹ Masao Miyoshi: *Accomplices of Silence: The Modern Japanese Novel*. Berkeley 1974, s. 40; Martin Banham: *The Cambridge Guide to Theatre*. Cambridge 2000, s. 506.

⁸⁰ Specielt sidstnævnte stereotypificering blev i særdeleshed populær inden for vestlig skrækkfiction få år senere i opkomsten af, hvad kulturhistoriker Martin Wangsgaard Jürgensen har defineret som „gule fare“-litteraturen (Martin

understreges de antagonismer, som fandtes i „kineseren“ som flydende betegner. „Kineseren“ som figur indeholdt samtidig en udpræget fascination af „de gules“ fysiske formåen, der muligvis blev yderligere næret af tidens generelt forøgede fokus på sportsdyrkelse, legemskultur og kropsbevidsthed.⁸¹ Således kunne f.eks. både *Bornholms Avis & Amtstidende* og *Korsør Avis* i sommeren 1911 med stolthed præsentere *Cirkus Brødrene Daucke*, der medbragte „Nutidens største Cirkus-Attraktion. Den ægte Kineser Munke-Zen (Verdens fineste Artist)“,⁸² som ville udføre, hvad „aldrig tidligere er set i nogen anden Cirkus“,⁸³ I august 1913 anmeldte en af *Politikens* journalister en lignende cirkusforestilling i „Lynsmedens“ Amfiteater i Ballerup, hvor hovedattraktionen var „Chung-Ling-Hee Trupen“. Journalisten var ellevild med forestillingen og skrev begejstret under overskriften „En udmærket Kinesertrup“, at „det var saa overraskende godt saa sindsygt glimrende“, og blandt publikum var desuden ingen ringere end prins Valdemar og prinsesse Margrethe.⁸⁴

Kinesiske militære og kulturelle studiekommisioner

I juni 1910 besøgte en „kinesisk militær Studiekommision“ København for blandt andet at „studere Rekylgværer“⁸⁵ og besigtige norsk-designede „nærkamps Haandgranater“. ⁸⁶ Den 11. juni 1910 berettede blandt andet *Isefjordsposten* dog, at fremvisningen ikke var gået helt efter planen. I overværelse af både studiekommisionen, pressen og en række højtstående officerer var en granat gået af før tid og havde såret en officer, en menig soldat og en avisredaktør, men ved „et rent Held“ blev ingen i kommissionen ramt.⁸⁷ Trods denne mildest

Wangsgaard Jürgensen: *Skrækfiktion. Den moderne gysers udvikling*. Odense 2020, s. 28).

⁸¹ Esther Kim Lee: *A History of Asian American Theatre*. Cambridge 2006, s. 12-14; Frayling 2014, s. 12-14; Else Trangbæk, Jørn Hansen, Bjarke Ibsen, Per Jørgensen & Niels Kayser Nielsen: *Dansk Idrætshistorie. Den moderne idræts gennembrud 1860-1940. Bind 1*. Viborg 1996, s. 24-28; Hans Bonde & Stanis Elsborg: *Med kroppen ind i kulturen. Idræthistoriske strejflys*. Odense 2020, s. 119-124.

⁸² *Bornholms Avis og Amtstidende*: „Cirkus Dauce ankommer til Bornholm“. 28. juli, 1911.

⁸³ *Korsør Avis*: „Den ægte Kineser-Munk Sen“. 28. september, 1911.

⁸⁴ *Politiken*: „Nye numre i Cirkus. En udmærket Kinesertrup“. 17. august, 1913.

⁸⁵ *Randers Dagblad og Folketidende*. „Kineserne og Rekylgværerne“. 3. juni, 1910.

⁸⁶ *Isefjordsposten*: „Ulykke ved Granatsprængninger. En Granat sprænger i Utdet og saarer tre Mænd“. 11. juni, 1910.

⁸⁷ *Isefjordsposten*: „Ulykke ved Granatsprængninger“. 11. juni, 1910.

talt uheldige fremvisning blev den kinesiske militære studiekommision tilsyneladende ikke skræmt. I salgslisterne fra Dansk Rekyll Riffel Syndikat A/S, der producerede bemeldte rekyllgeværer, kan vi læse, at Qing-dynastiet siden 1906 ad flere omgange havde erhvervet mindre partier håndpistoler og rekyllgeværer fra den danske fabrikant, og denne praksis fortsatte i årene umiddelbart efter det militære studiekommisionsbesøg i 1910.^{88 89}

Både besøget, fremvisningen og erhvervelsen af danskproducerede våben kan betragtes som et udtryk for Qing-dynastiets forsøg på ved hjælp af en række omfattende reformer efter 1901 at modernisere og stabilisere det kinesiske rige.⁹⁰ De kan dog også betragtes som et resultat af de årtier lange forbedrede diplomatiske forbindelser mellem Danmark og Kina, og i 1911 fik Danmark endog besøg af endnu en kinesisk studiekommision. Allerede i efteråret 1910 havde rygterne svirret om det forestående besøg af „Mandarinerne“,⁹¹ der alle „karakteristisk nok [var] fremragende Jurister“.⁹² Hele formålet med besøget var efter signende at „studere Organisationen og Undervisningen ved Landbohøjskolen og paa forskellige Steder ude i Landet se Prøver af Praktisk Landbrug“.⁹³ Ifølge aviserne påtænkte kommissionen nemlig, i forlængelse af de nævnte reformbevægelser, at foretage lignende forsøg med „rationel Landbrug i Kina“⁹⁴, og dertil overvejede de at engagere danske landbrugsundervisere.⁹⁵ Efter planen skulle de også besø-

88 Dansk Industri Syndikat A/S: *Forhandlinger - Kina*. DISA-arkivet, der oprindeligt var opbevaret i Tøjhusmuseets samlinger, blev i 2019 afleveret til Rigsarkivet. De her refererede salgslister var ved artiklens udformning desværre ikke tilgængelige i Rigsarkivets arkivaliesamling. Våbenhandlen mellem Syndikatet og Kina fra foråret 1906 nævnes dog i jubilæumsskriftet *A/S Dansk Rekyllriffel Syndikat gennem fyrretyve Aar* [1941], s. 50, der findes i Dansk Industri Syndikat A/S: *Kodebog (1908-1995)*. Rigsarkivet, pakke 1.

89 Dansk Rekyll Riffel Syndikats begyndende våbeneksport til Qing-dynastiet faldt sandsynligvis sammen med afslutningen på den russisk-japanske krig i september 1905. I ministermødeprotokollen fra Regeringen Christensen I den 21. januar 1905 nævnes det, at Dansk Industri Syndikat fik direkte forbud mod at udføre rekyllgeværer „saa længe Krigen mellem Rusland og Japan varer“ med mindre det beviseligt var til „en Neutral Magt“ (Ministermødeprotokoller (1901-1908): *Ministermødeprotokol, ført af konseilspræsidenten, for ministeriet J. C. Christensen 21.1.1905-6.3.1907*).

90 Kirkebæk 2000b, s. 94.

91 *Nationaltidende*: „En kinesisk Studiekommision“. 27. september, 1910.

92 *Middelfart Avis*: „Danske landbrugslærere til Kina“. 30. september, 1910.

93 *Nationaltidende*: „En kinesisk Studiekommision“. 27. september, 1910.

94 *Middelfart Avis*: „Danske landbrugslærere til Kina“. 30. september, 1910.

95 *Middelfart Avis*: „Danske landbrugslærere til Kina“. 30. september, 1910.

ge og besigtige undervisningsforholdene på Københavns Universitet og opbygningen af det danske fængselsvæsen.⁹⁶

Kommissionen blev mere end tre måneder forsinket, men opholdet blev en succes, og ud over at besøge Landbohøjskolen, Universitetet og fængslerne lagde de også vejen forbi Rigshospitalet og Det Kgl. Bibliotek, alt imens de blev guidet omkring af Kultusministeriets kontorchef.⁹⁷ Noget kunne tyde på, at opfattelsen af succes var gensidig, for året efter, i april 1912, oprettede Danmark sit første faste gesandtskab i, hvad der nu blev betegnet som Den Kinesiske Republik.⁹⁸

Import af kinesisk arbejdskraft overvejes atter

I kølvandet på udbruddet af 1. Verdenskrig og den efterfølgende indkaldelse af knap 60.000 unge mænd til sikringsstyrken, da mobiliseringen var på sit højeste,⁹⁹ begyndte debatterne om muligheden af kinesisk arbejdsimport til det pressede danske landbrug igen i avisspalterne. Udfordringen for landbruget var ikke kun de udskrevne værnepligtige, men også det faktum, at det var yderst kompliceret at importere nok polske landarbejdere til roeindustrien, så længe krigen rasede. Foranlediget af disse problematikker udtalte forpagteren på Lerchenborg, O.J. Knipschildt, der også var næstformanden i Landsudvalget for Anvendelse af Udenlandske Landarbejdere, til en generalforsamling i Holbæk Amts Økonomiske Selskab i november 1916, at „man nu fra Landsudvalgets Side havde Opmærksomheden henvendt paa Kineserne; der vilde ikke være anden Udvej end at forsøge paa at faa kinesisk Arbejdskraft hertil“.¹⁰⁰ Dagen efter påpegede *Nationaltidende* i forlængelse af forpagter Knipschildts udtalelser, at spørgsmålet om import af kinesisk arbejdskraft som supplement til den polske og galiciske ikke var nogen ny tanke. År forinden havde man ifølge avisen „talt om at indføre Negre fra Afrika, men overvejelserne faldt ud til fordel for Kineserne. Imidlertid blev Polakspørgsmaalet løst den Gang“.¹⁰¹ *Middelfart Venstreblad Vestfyns Avis* tog knapt så let på forpagterens udtalelser. Samme dag som *Nationaltidende* brag-

⁹⁶ *Nationaltidende*. „En kinesisk Studiekommision“. 27. september, 1910.

⁹⁷ *Social-Demokraten*. „Kinesere som danske Landbrugs-Elever. En kinesisk Studiekommision i København“. 7. januar, 1911.

⁹⁸ Kirkebæk 2000b, s. 92.

⁹⁹ Landsarkivet for Sjælland: *Fremmed arbejdskraft i Danmark før 1. Verdenskrig. En arkivudstilling*. København 1977.

¹⁰⁰ *Skive Folkeblad*. „Kinesere i de danske Roemarker – Naar Polakkerne bliver Hjemme“. 27. november, 1916.

¹⁰¹ *Nationaltidende*. „Kinesisk Arbejdskraft til Roemarkerne“. 28. november, 1916.

te de en artikel, hvori de påpegede, at „Det kan næsten løbe en koldt ned ad Ryggen ved Tanken om, at det skal blive nødvendigt at indføre de smaa, gule Mænd med de skæve Øjne og Haarpiskene til vores fredelige lille Land“.102 Avisen understregede, at kinesernes flid, sparsommelighed og tradition for at „tage en hale af andre Kinesere med sig“ truede de danske arbejdere på deres levebrød, og samtidigt påpegede journalisten med henvisning til lignende erfaringer i USA og England, at de kinesiske arbejdere spredte „smitssomme Sygdomme af den uhyggeligste Art“.103 Journalisten afsluttede artiklen med et ønske om, at Danmark kunne „blive fri for Kineserne, eller i alt Fald anstrænge os til det yderste for at gøre den gule Samfundsfare overflødig“.104 Her reproduceredes en også internationalt udbredt forståelse af kinesere som sløse og potentielle bærere af smitsomme sygdomme. Få måneder forinden havde man f.eks. kunne læse i en oversat artikel fra *The Times* i *Social-Demokraten for Randers og Omegn*, at Londons havne- og dokarbejderkreds siden krigens udbud var blevet gradvis mere bekymrede over, hvordan „den gule Race i den grad [har] taget Overhaand i de engelske Havne“ da denne 'race' bosatte sig i stinkende, usunde kineserkvarterer og spredte „Alskens Usædelighed“, i særdeleshed spillebuler, opium og narkotika.105 Endnu en dimension ved „kineseren“ som figur var således at være smittebærer på grund af ligegyldighed og bærer af en samfundsnedbrydende moral.

Få uger efter *Middelfart Venstreblads* artikel om de „smitssomme“ kinesere måtte forpagter Knipschildt offentligt afvise verserende rygter om, at han skulle ligge i forhandlinger med Østasiatisk Kompagni om import af 10.000 kinesiske arbejdere til Danmark.106 *Lolland-Falsters Folketidende* bragte dog fire dage senere, sandsynligvis som en reaktion på ovenstående sag, hvad avisen betegnede „Nærmest som et Kurisoum“, en gengivelse af den kinesiske gesandt i København, Dr. Tschais, tanker om en mulig import af kinesere til det danske landbrug. Gesandten berettede, at „der ikke vilde være noget i vejen for at faa et Arrangement i Stand“, ligesom tilfældet hav-

102 *Middelfart Venstreblad Vestfyens Avis*: „Skal vi have Kinesere til Landet? Et Forslag om Kinesisk Arbejdskraft til Erstatning for Polakkerne “. 28. november, 1916.

103 *Middelfart Venstreblad Vestfyens Avis*: „Skal vi have Kinesere til Landet?“. 28. november, 1916.

104 *Middelfart Venstreblad Vestfyens Avis*: „Skal vi have Kinesere til Landet?“. 28. november, 1916.

105 *Social-Demokraten for Randers og Omegn*: „Den gule Fare i London. Spillebulerne, Opium og Kokain florerer“. 30. september, 1916.

106 *Nationaltidende*: „Kinesisk Arbejdskraft til det danske Landbrug“. 8. december, 1916.

de været med både Rusland og Frankrig, så længe lønnen og forholdene var tilfredsstillende. En udfordring var det dog, mente gesandten, at transportomkostningerne alene, hvis man benyttede ØK's ruter fra Kina til Danmark, ville nå op på 300 kroner pr. kineser, men det kunne løses, „hvis man tog et helt Skib og saa fik en Mængde Kinesere hertil paa en Gang“.¹⁰⁷ Den kinesiske gesandt afsluttede med at pointere, at en sådan handel nok skulle føres igennem den danske gesandt i Peking eller gennem Generalkonsulatet i Kanton.

Der står imidlertid intet at læse om eventuel forhandling om import af kinesiske arbejdere til Danmark i protokollerne fra det danske gesandtskab i Peking¹⁰⁸ (der desværre også må betragtes som særdeles informationsfattige og mangelfulde), og tilsvarende protokoller fra Generalkonsulatet i Kanton for pågældende periode er desværre ikke bevaret.¹⁰⁹ Der er heller intet nævnt om en import af kinesisk arbejdskraft til Danmark i perioden 1. juni 1901 til og med 10. januar 1918 i bestyrelsesmødeprotokollerne fra Forening for Tilvejebringelse af Arbejdskraft for Landbruget i Danmark.¹¹⁰ ¹¹¹ Der nævnes heller ikke noget om en sådan import i perioden 9. marts 1917 og indtil sidste møde i 1920 den 29. juni i protokollerne for Landsudvalget for Anvendelse af Udenlandske Landarbejdere.¹¹² Det er dog grundet manglende protokoller fra denne organisation¹¹³ umuligt at afgøre præcist, om organisationen overvejede en import af kinesiske mi-

¹⁰⁷ *Lolland-Falsters Folketidende*. „Kineserne“. 12. december, 1916.

¹⁰⁸ Peking, diplomatisk repræsentation: *Korrespondanceprotokol, Ind- og udgående 1875-1924*. Rigsarkivet, pakke 127.

¹⁰⁹ Korrespondance- og forhandlingsprotokoller fra den danske konsulære repræsentation i Kanton/Guangzhou er ifølge Rigsarkivet kun bevaret for perioden 1860-1884.

¹¹⁰ Foreningen for Tilvejebringelse af Arbejdskraft for Landbruget i Danmark blev nedlagt d. 10. december 1918, blandt andet fordi foreningens mandat i stigende grad var blevet overtaget af Landsudvalget for Anvendelse af Udenlandske Landarbejdere i Danmark.

¹¹¹ Forening for Tilvejebringelse af Arbejdskraft for Landbruget i Danmark: *Forhandlingsprotokol for bestyrelsesmøder i Forening for Tilvejebringelse af Arbejdskraft for Landbruget i Danmark 1901-1909*. Rigsarkivet; Forening for Tilvejebringelse af Arbejdskraft for Landbruget i Danmark: *Protokol for Bestyrelsesmøder 1909 11. decmb – 1918 10. jan.* Rigsarkivet.

¹¹² Landsudvalg for Anvendelse af udenlandske Landarbejdere: *Forhandlingsprotokol for Landsudvalg for Anvendelse af udenlandske Landarbejdere, 1917-1925*. Rigsarkivet.

¹¹³ Forhandlings- og bestyrelsesmødeprotokollerne for Landsudvalg for Anvendelse af Udenlandske Landarbejdere i Danmark for perioden 1908-1917 er desværre ikke bevaret for eftertiden.

granter til Danmark i det sidste kvartal af 1916. Hvis avisreferaterne fra forpagter Knipschildts møde i Holbæk i november dette år står til troende, kan det tænkes, at diskussionerne kortvarigt har fundet sted i Landsudvalget. Under alle omstændigheder optræder lignende diskussioner ikke i referaterne fra marts 1917 og årene fremover, og der står heller intet at læse om en sådan kinesisk arbejdsimport i hverken Landsudvalgets interne dokumenter eller i organisationens skrivelserne til Landbrugs-, Justits-, Indenrigs- og Udenrigsministeriet i perioden 1908-1920.¹¹⁴

”Kineseren“ som (fortsat) underholdende figur

I populærkulturen og underholdningsindustrien var kinesere i perioden omkring 1. Verdenskrig muligvis mere populære end nogensinde før og det specielt på filmværkstedet. Publikum strømmede til landets kinematografer, hvor populære amerikanske spillefilm som *Mysteriet i Opiumshulen* (1917),¹¹⁵ *Den gule Dæmon* (1917),¹¹⁶ *Fem Nætter* (1918)¹¹⁷ og *De gule Djævle* (1920),¹¹⁸ ifølge reklamerne alle optaget i enten New Yorks eller San Franciscos „skumle Kineserkvarterer“, reproducerede både fortællingen om den servile gentleman-kineser og de farlige og ondsindede „gule“ i fortællinger om „hvid slavehandel“, mystiske opiumshuler og udspekulerede sammensværgelser i kineserkvartererne. Samtidigt var kinesertrupper i cirkus fortsat et stort trækplaster, og her var der særlig fokus på kinesernes akrobatiske evner. Blandt andet gæstede „En Kineser-Trup Chang Arnee“ Cirkus Varietete i København i 1915 og de „jonglerede fixt og viste en overordentlig flot Luftgymnastik“,¹¹⁹ og anmelderen fra *Nordjyllands Social-Demokrat* kunne med stolthed fortælle, at „Noget lignende er aldrig set før i Hjørring“, da „Kineser Troupen Sju-Sju“ med Cirkus Miehe besøgte byen samme år.¹²⁰ I 1917 lagde et „Amerikansk Wild West Show“ vejen omkring Aalborg, men det var ifølge anmelderen ikke de ameri-

114 Udvalget for Udenlandske Arbejdere: *Dokumenter vedrørende organisationen (1908-1932)*. Rigsarkivet, pakke 2.

115 *Social-Demokraten*: „Kinografen. Mysteriet i Opiumshulen“. 18. februar, 1917.

116 *Aalborg Amtstidende*. „City-Biograf. Den gule Dæmon“. 18. september, 1917; *Roskilde Dagblad*: „Biografen Hotel Prinsen. Den gule Dæmon“. 5. oktober, 1917.

117 *Social-Demokraten*: „Biograferne. Metropolteatret“. 31. juni, 1918.

118 *Silkeborg Avis. Midt-Jyllands Folketidende*. „Biografen – De gule Djævle“. 20. november, 1920; *Vestsjællands Social-Demokrat (Slagelse)*: „Kino Teatret – De gule Djævle“. 29. november, 1920.

119 *Nationaltidende*. „Cirkus Varieté“. 17. december, 1915.

120 *Nordjyllands Social-Demokrat*: „Cirkus Miehe. Kineser-Troupen Sju-Sju“. 17. maj, 1915.

kanske cowboys, der havde været det mest opsigtsvækkende ved showet, men derimod de ægte kinesere; „mest Lykke gjorde vel nok en Kineser af den rigtige gule Race med en Haarpisk, hvorved han udførte sine Kunststykker“.¹²¹

Konklusion

Denne artikel har vist, hvordan „kineseren“ som figur og flydende betegner havde fem tydelige udtryk på tværs af den offentlige debat i perioden 1896-1920. Kineseren var 1) noget eksotisk og spændende, 2) noget farligt og truende, både på individplan, samfundsplan og som international magtfaktor, 3) noget barnligt og sløset, som skulle styres, 4) en billig arbejdskraft med rå fysisk styrke, som kunne anvendes i dansk erhvervsliv, og 5) en vægtig international samarbejdspartner, man skulle have respekt for. Af disse udtryk var „kineseren“ som *den gule fare* et tilbagevendende tema i underholdningsindustrien, hvor særligt cirkus, skuespil og film igennem hele den beskrevne periode reproducerede dette perspektiv. Kineserne var barnlige objekter, som kunne udstilles. Sådanne forestillinger må i høj grad siges at kollidere med forståelsen af kinesere som respektable internationale samarbejdspartnere, f.eks. da den kinesiske studiekommission i 1906 besøgte Nationalmuseet og blev ført igennem museets etnografiske samling. Artiklen har således understreget, hvorledes „kineseren“ på tværs af tid rummede forskellige både antagonistiske og gensidigt accentuerende forståelser. „Kineseren“ var langt fra nogen entydig figur. At fortolkningen af denne figur ikke mindst hang sammen med spørgsmål om Kina som international stormagt og kineseren som individuel, billig og servil arbejdskraft, er også tydeliggjort.

Ud over kortlægningen af „kineseren“ som figur har artiklen også bidraget med beskrivelser af kinesere som mulig arbejdskraft i Danmark uden for underholdningsindustrien. Import af kinesiske arbejdere blev gennem perioden diskuteret som en mulighed, både i landbruget og som mulig arbejdskraft i københavnske dampvaskerier. Arbejdsgivere og entreprenører trak utvivlsomt her på internationale erfaringer med kinesisk arbejdskraft, men de trak også på en forståelse af kineseren som hårdfør og billig i drift. At danske firmaer og organisationer i perioden også engagerede kinesisk arbejdskraft f.eks. som søfolk og industriarbejdere, bør i den forbindelse nævnes. Når importen af kinesere som arbejdsressource i Danmark aldrig blev virkelighed, skyldes det formentlig både projekternes (i sidste ende) svære realiserbarhed og samtidens forståelser af kinesere som potentielt farlige og problematiske i både politisk, økonomisk og social henseende.

¹²¹ *Nordjyllands Social-Demokrat*: „Cirkus Jack-Joyce“. 11. august, 1917.